

УДК 159:343.915

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЖЕБРАЦТВА ДІТЕЙ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ФЕНОМЕНА

Максимів І.І., ад'юнкт
кафедри юридичної психології
Національна академія внутрішніх справ

Стаття присвячена вивченню проблем правового регулювання жебрацтва дітей, зроблено аналіз цього соціально-психологічного феномена. Вивчено та встановлено першопочаткові причини дитячого жебрацтва, проаналізовано об'єктивні й суб'єктивні причини цього соціального явища.

Ключові слова: жебрацтво, дитина, бідність, безпритульність, спосіб життя, девіантна поведінка.

Статья посвящена изучению проблем правового регулирования попрошайничества детей, сделан анализ этого социально-психологического феномена. Изучены и установлены первоначальные причины детского попрошайничества, проанализированы объективные и субъективные причины данного социального явления.

Ключевые слова: попрошайничество, ребенок, бедность, беспризорность, образ жизни, девиантное поведение.

Maksymiv I.I. THE ISSUES OF LEGAL ADJUSTMENT OF BEGGING CHILDREN AS THE SOCIO-PSYCHOLOGICAL PHENOMENON

The article studies the legal regulation of children begging problems, made an analysis of the socio-psychological phenomenon. Studied and installed the original causes of child begging, analyzed the objective and subjective causes of a social phenomenon.

Key words: begging, child poverty, homelessness, lifestyle, deviant behavior.

Постановка проблеми. Сучасні соціально-економічні та ліберально-демографічні реформи, які проведені без належної підготовки та врахування особливостей України, посилили в суспільстві процес спадаючої життєдіяльності, який призвів до формування так званого соціального дна. В теперішній час немає точних статистичних даних, які дають змогу свідчити про масштаби розповсюдження такого явища, як жебрацтво. Це є наслідком того, що в країні був припинений централізований облік вказаного соціально-психологічного феномена. Державна служба статистики України враховує тільки осіле населення, тому в статистичних даних відсутні відомості про безпритульних. Дані медичних закладів та підрозділів поліції, а також окремі статистичні дослідження, які проводять державні структурні органи або громадські організації, не дають повної картини про це явище. Таке положення обумовлює наявність суперечливих оцінок щодо його кількості.

Невипадково жебрацтво є актуальною проблемою та об'єктом соціально-педагогічних досліджень в багатьох країнах Західної Європи і в США, де в значній мірі відсутні або мінімізовані соціальні та економічні причини бездоглядності та безпритульності, які актуальні для сучасної України.

Нормативно-правове регулювання жебрацтва дітей є одним із головних пріори-

тетів для благополучного розвитку наших дітей, оскільки відсутність належного утримання, нехтування інтересами і потребами особистості, яка розвивається, в значній кількості сімей не тільки створює реальну загрозу психічному, фізичному, моральному розвитку дитини, але й обумовлює зростання кількості дітей та підлітків, які покинули батьківську домівку й опинилися в неблагополучних компаніях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Бездоглядність дітей є першим кроком до безпритульності, соціальної дезадаптації, порушення нормального процесу соціалізації дитини. В сучасних умовах ситуація з дитячою бездоглядністю стала однією з головних проблем дитинства. Існує велика кількість наукових праць в означеній сфері дослідження, але проблема жебрацтва серед дітей є широкомасштабним явищем, яке до сьогодення не втрачає своєї актуальності.

Постановка завдання. Вбачається доцільним визначити нормативно-правове регулювання поняття жебрацтва дітей, зробити його аналіз. Важливим етапом у вивченні цієї проблеми є встановлення причин виникнення жебрацтва, що є важливим завданням, оскільки усунення цього соціального явища є стратегічною задачею в діяльності держави, в іншому випадку нові групи жебраків з числа дітей будуть

поповнювати «соціальне дно» нашого суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема жебрацтва дітей з кожним роком стає все помітнішою на фоні економічної та соціальної нестабільності нашої держави, низьких доходів більшості верств населення, зниження моралі громадськості. Заняттю жебрацтвом притаманне випрошування грошей та матеріальних цінностей без подальшого їх повернення.

Для чіткого розуміння поняття «жебрацтво» необхідно звернутися до джерел.

У Великому юридичному словнику жебрацтво визначається як випрошування в сторонніх осіб грошей або матеріальних цінностей [1]. Жебрацтво – це активне випрошування в незнайомих людей грошей та інших матеріальних цінностей, які є для прохаючого основним засобом доходу [2]. Паразитичний спосіб існування, який згубно діє на оточуючих, особливо негативно впливає на молодь, зокрема на неповнолітніх. Це негативно впливає на дитячу психіку, оскільки вона є несформованою, нестабільною, тому дитина легко піддається як негативному, так і позитивному впливу з боку дорослих.

Бездоглядність дітей та підлітків є першим кроком до безпритульності, бродяжництва, жебрацтва, дезадаптації, порушення нормального процесу соціалізації дитини. Відповідно до ст. 304 Кримінального кодексу України втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років. Ті самі дії, вчинені щодо малолітньої особи батьком, матір'ю, вітчимою, мачухою, опікуном / піклувальником або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього, караються позбавленням волі на строк від чотирьох до десяти років [3].

Також Кримінальний кодекс України доповнений ст. 1501, що передбачає використання батьками або особами, які їх замінюють, малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (систематичного випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб) і карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк. Ті самі дії, вчинені щодо чужої малолітньої дитини або пов'язані із застосуванням насильства чи погрозою його застосування, а так само вчинені повторно або особою, яка раніше скоїла один із злочинів, передбачених ст. ст. 303, 304 Кримінального кодексу України, або за попередньою змовою групою осіб, караються обмеженням волі на

строк до п'яти років або позбавленням волі на строк від трьох до восьми років. Такі дії, вчинені організованою групою, а також якщо внаслідок таких дій дитині спричинені середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження, караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років [3].

Поняття жебрацтва визначається в словнику С.І. Ожегова так: «Жебрацтво – це збирання милостині, жебракування» [4]. Згідно з тлумачним словником Д.М. Ушакова жебрацтво – це заняття жебракуванням або постійне, набридливе приставання з проханнями про що-небудь [5].

Існує також думка про те, що жебрацтво – це жорстокий, добре організований і прибутковий бізнес [6]. Жебрацтво – це спосіб вирішення фінансових і матеріальних проблем шляхом звернення за безоплатною допомогою до осіб або організацій, це широко розповсюджений спосіб із відбирання грошей у населення шляхом професійного тиску на жалість людей. Жебракування – це, по суті, життя чужим коштом, за рахунок прохання ввійти в скрутне становище і допомогти в складній ситуації.

З поняттям «жебрацтво» тісно пов'язане поняття «бродяжництво». Згідно з «Академічним тлумачним словником української мови» бродяжництво – це стан, спосіб життя бродяги – бездомної людини, що не має постійного місця проживання, сталого заняття, роботи [7, с. 237–238]. Бродяжництво – це соціальне явище, що характеризується поневір'янням осіб без певного місця проживання протягом тривалого часу територією країни або в межах населеного пункту чи міста [8].

Бродяжництву дітей передують безліч абсолютних різниці станів, які позначаються так званою схильністю дітей до зміни місць їхнього перебування. Діти втікають з дому, коли з ними жорстоко поводяться або коли у них відсутні теплі стосунки з рідними. В таких випадках причини симптому бродяжництва є зовнішніми і можуть бути усунені зміною зовнішніх умов. Однак є діти, в яких причини криються у внутрішньому житті. Вони знаходяться під впливом спонукань з несвідомого, що змушує їх блукати в пошуках уявної мети, чогось кращого.

Ю.М. Антонян та С.В. Бородин, спираючись на результати експерименту, виявили неусвідомлювані індивідом мотиви бродяжництва [9]. На думку Ю.М. Антоняна, бродяги не усвідомлюють мотивів зміни місця свого проживання та навчання, хоча і наводять різні мотивування, які суперечать один одному. Неусвідомлювана необхідність зміни свого оточення – це прагнення уникнути самоідентифікації в групі, оскільки будь-яка

сумісна діяльність, участь в житті колективу веде до деякої визначеності, співвідношенню себе з іншими учасниками групи.

З цього можна зробити висновок, що провідним мотивом і особистісним сенсом бродяг є прагнення збереження своєї суб'єктивно-особистісної та соціальної деїдентифікації.

В теперішній час жебрацтво досліджується в контексті прав людини і формування в суспільстві толерантного ставлення до маргінальних верств населення. Спеціалісти в галузі девіантології розглядають це явище як вид поведінки, що відхиляється від норми. У свою чергу, економісти, педагоги розглядають цю проблему фрагментарно, як правило, в контексті суміжної проблематики.

Практикуючі психологи, які спеціалізуються на роботі з безхатченками та жебраками, при проведенні реабілітаційних заходів з цією категорією населення не можуть використовувати поточний метод, адже тут необхідне розуміння індивідуальності, унікальності ситуації, яка склалася. Практика надання допомоги жебракам привела спеціалістів в галузі соціальної роботи до необхідності теоретичного осмислення її результатів і перспектив.

На сьогоднішній день в літературі виділяються дві групи причин жебрацтва: об'єктивні та суб'єктивні. До числа об'єктивних відносяться такі:

- проблема з житлом, брак дешевого, соціального житла;
- безробіття, що обумовлює відсутність засобів для оплати житла;
- погіршення соціально-економічної та політичної ситуації в Україні;
- проблема переселення з окупованих територій;
- стихійні лиха, погіршення екологічної ситуації в деяких регіонах країни;
- соціальне здоров'я суспільства (наявність душевнохворих, осіб з поведінкою, що відхиляється від норм, осіб, що вийшли з місць позбавлення волі);
- слабкі можливості реалізації соціальних програм, націлених на надання матеріальної та іншої допомоги малозабезпеченим сім'ям, групам ризику.

Однак об'єктивні причини не завжди штовхають підлітків на шлях жебракування. До суб'єктивних причин слід віднести:

- психологічні особливості індивідів, психосоціального розвитку особистості;
- життєві установки;
- мікросоціальні ситуації;
- розривання сімейних зв'язків;
- симптомокомплекс таких патологій, як шизофренія, затримка розвитку, невро-

тичні розлади, ранні стадії різних органічних уражень.

Не варто також виключати можливість стати на шлях жебрацтва життєву нужду, крайні обставини, психологічну кризу сімейних відносин, а також неспроможність держави забезпечити нормальний рівень життя своїх громадян, що є особливо актуальним в теперішній час. Жебрацтво – явище, притаманне людству на всіх етапах його існування. Але особливо широко воно розповсюджується у періоди соціальних потрясінь і стихійних лих, а саме воєн, голоду, повеней, землетрусів, кризових процесів в країні.

В результаті реформ, які проводилися в державі, процес диференціації населення призвів до розколу суспільства. Цей процес посилюється тим, що соціальна функція держави послаблена. Крім того, в державі відбувся перехід від принципів загального соціального забезпечення до системи соціального захисту, який передбачає надання допомоги тільки соціально незахищеним верствам населення. Водночас нова система соціальної підтримки зіштовхнулася з необхідністю надання допомоги, окрім традиційних категорій населення, новим незахищеним категоріям: біженцям, переселенцям, безробітним, технології роботи з якими були втрачені.

В 30–70-ті роки ХХ століття була розповсюджена думка про те, що жебрацтво обумовлене переважно суб'єктивними факторами. Ця категорія населення розглядалась як неадекватно соціалізовані індивіди, які ізолювалися від усього загалу суспільства (Е. Сазерленд, Г. Локк, Г. Бар, Т. Капlou, Д. Піттман, К. Гордон). У 1980-ті роки армія бездомних бродяг та жебраків поповнилася за рахунок людей, які втратили житло та роботу в умовах економічної кризи. Процес соціального спаду населення Дж. Райт, П. Россі та інші пов'язували з наявністю у індивідів специфічних якостей (алкоголізм, психічні проблеми, погане фізичне здоров'я, наявність в минулому судимості), які не давали їм можливості нормально функціонувати в суспільстві.

Прихильники суб'єктивного підходу прививали населенню погляд, згідно з яким жебраки розглядалися як «нечесні бідні», котрі були самі винні в тому становищі, в якому вони опинилися. На практиці це призвело до того, що влада і громада пасивно відносились до питань організації допомоги бездомним, посилюючи на особистий характер проблем, що виникли.

В 1990-ті роки у зв'язку з глобалізацією були встановлені нові фактори, які впливають на процес виникнення такого соці-

ального явища, як жебрацтво. Це змусило суспільство усвідомити нові об'єктивні причини, які обумовлюють процес маргіналізації певної частини населення. В ці ж роки проблеми бездоглядних дітей стають в один ряд з проблемами економічними.

В наші дні кардинальні зміни, які відбуваються в інституті сім'ї, породили таке явище, як соціальне сирітство – соціальне явище, яке виникло в XXI столітті і було спричинене ухиленням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов'язків по відношенню до неповнолітньої дитини.

Соціальні сироти – це особлива соціально-демографічна група дітей, які внаслідок соціальних, економічних та морально-психологічних причин залишилися сиротами при живих батьках. Це діти, які фактично мають батьків, але вимушені жити за межами свого дому, а саме в дитячих будинках, притулках, інтернатах. До них також належать і безпритульні та бездоглядні діти, тобто «діти вулиці». За даними Державної служби статистики України, на кінець 2015 року кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, становила 73,2 тис. осіб (без врахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції), на кінець 2014 року – 83,7 тис. осіб (з врахуванням тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя за січень-лютий 2014 року), на кінець 2010 року – 98,1 тис. осіб, на кінець 2006 року – 102,9 тис. осіб [10]. Як ми бачимо, спостерігається спад чисельності дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

В той же час чисельність дітей, усиновлених протягом року, також не зростає. Так, на кінець 2006 року таких дітей було 4 318 осіб, на кінець 2010 року – 4 865 осіб, на кінець 2014 року всиновлено 3 218 особи (з врахуванням тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя за січень-лютий 2014 року), а на кінець 2016 року – 3 212 осіб (без врахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції) [10].

На нашу думку, причинами соціального сирітства можна вважати:

- низький рівень матеріального забезпечення сімей з дітьми;
- безвідповідальне ставлення батьків до виконання своїх обов'язків стосовно дітей;
- зростання рівня алкоголізації населення України;
- перебування батьків у місцях позбавлення волі;

– зловживання батьками наркотичними засобами;

– виїзд батьків закордон на заробітки;

– зниження рівня моральності населення України, ослаблення сімейних устроїв;

– агресивна поведінка батьків, брутальне та жорстоке поводження з дітьми, що становить загрозу дитячому життю і здоров'ю;

– психічні захворювання (як батьків, так і дітей) [11, с. 123–124].

Варто відзначити, що характерними ознаками сучасного дитячого жебрацтва є зростання криміналізації і наркотизації «дітей вулиці». Виявлення факторів цих соціальних явищ необхідне для організації комплексу превентивних заходів, направлених на їх подолання або зменшення.

Систематизація таких факторів, які виокремлені вченими, потребує інтеграції медичного (Г.Ю. Сухарева, А.Є. Личко, О.М. Вроно та ін.), соціологічного (М.Р. Зезіна, Є.Б. Бреєва, О.Г. Слущкий, А.Р. Ареф'єв та ін.), педагогічного (Л.А. Грищенко, А.Б. Боссарт та ін.) та психологічного (Ю.М. Антонян, Л.І. Анциферова, А.В. Глаголева та ін.) підходів до розуміння явищ безпритульності, бродяжництва та жебрацтва.

Наявні класифікації, по суті, виділяють три групи факторів: макросоціальні (економічна криза, безробіття, голод, епідемії, інтенсивні міграційні проблеми тощо), мікросоціальні (внутрішньосімейні фактори) та психологічні (різні психофізичні аномалії). Однак в цих систематиках не враховуються деякі фактори, які сприяють приближенню до жебрацтва (наприклад, процеси урбанізації, глобалізації); немає чіткої їх диференціації всередині кожної групи.

Жебрацтво – це мультифакторне явище. Слідом за прихильниками системного підходу ми вважаємо, що це соціальне явище слід розглядати як результат впливу комплексу нерівнозначних зовнішніх та внутрішніх факторів. Таке розмежування допоможе також координувати спрямованість превентивних заходів, що є ключовим моментом у попередженні та профілактиці жебрацтва.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, розглянувши нормативно-правове регулювання жебрацтва дітей в Україні, можемо сказати, що проблема жебрацтва серед дітей – явище широкомасштабне, яке до сьогоднішнього дня не втрачає своєї актуальності.

Тому вважається за доцільне прийняти до уваги цілий комплекс взаємопов'язаних факторів, що впливають як на індивідуальну саморегуляцію, так і на особистість дітей, схильних до жебракування.

Вивчення цієї теми дає змогу сформулювати такі висновки:

– жебрацтво як соціальне явище виникає в результаті поєднання та тісного взаємовпливу суб'єктивних та об'єктивних факторів;

– суб'єктивні фактори (особистісно-психологічні особливості, особиста і сімейна ситуація, психічні розлади, порушення правової поведінки тощо) нерідко «підкріплюються» об'єктивними факторами;

– об'єктивні фактори, які носять соціально-економічний характер, ускладнюються недосконалістю нормативно-правової бази, яка регулює громадянські права;

– відсутність єдиного інформаційного банку даних осіб, які займаються жебрацтвом, що пояснюється безперервною міграцією цієї категорії громадян і відсутністю їх обліку в регіонах;

– соціально-психологічні фактори, які характеризують жебраків, є передумовою для їх ресоціалізації та реінтеграції в суспільство;

– заходи управлінського характеру, направлені на профілактику жебрацтва, недостатньо враховують соціально-економічні фактори формування категорії бездомних людей;

– на даному етапі розвитку українського суспільства, який характеризується системною кризою, представляється ускладненим вирішенням проблеми жебрацтва, можливе лише деяке її послаблення;

– для створення комплексної системи попередження і регулювання цього соціального явища, а також соціальної підтримки бездомних дітей необхідно прийняти цільову програму, закон і внести зміни в чинне законодавство.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Большой юридический словарь / под ред. А.Я. Сухарева. – 3-е изд., доп. и перераб. – М. : Инфра-М, 2007. – 858 с.
2. Дьяконов И.Ю. Антропология нищенства: этнологические аспекты : дисс. ... канд. ист. наук : спец. 03.00.14 «Антропология» / И.Ю. Дьяконов ; Ин-т этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая РАН. – М., 2009. – 181 с.
3. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо використання дитини для жебракування : Закон України від 15 січня 2009 року // Урядовий кур'єр. – 2009. – № 34.
4. Ожегов С.И. Словарь русского языка : в 4 т. / С.И. Ожегов ; под ред. А.П. Евгеньевой. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Русский язык, 1981–1984.
5. Толковый словарь русского языка / под ред. Д.Н. Ушакова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ushakov.slovaronline.com/П/ПО/54066-POPROSHAYNICHESTVO>.
6. Дети-рабы в руках попрошайек [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.deti-raby-popro.ucos.com.
7. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1. – 1970. – 915 с.
8. Бродяжничество [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pravoteka.ru/encyclopedia10098>.
9. Антонян Ю.М. Преступность и психические аномалии / Ю.М. Антонян, С.В. Бородин. – М., 1987. – 208 с.
10. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
11. Красножон Т.В. Соціальне сирітство в Україні як соціально-педагогічне явище / Т.В. Красножон // Вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – 2009. – № 3. – С. 122–124.